

Нові надходження до Музею історичних коштовностей України

Останнім часом значно скоротилося чи припинилося зовсім фінансування багатьох основних напрямків музейної діяльності. Це стосується також і закупівлі експонатів. Не зважаючи на ці обставини музей продовжує всі види наукового комплектування фондів. Протягом 2004–2005 рр. його фонди поповнили 62 експонати. Це предмети археології та декоративно-ужиткового мистецтва з золота, срібла, недорогоцінного металу та каміння. Значна їх частина надійшла до музею за рішенням експертної групи Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, 2 експонати придбані через фондово-закупівельну комісію, 6 предметів — подаровані.

Хронологічно нові надходження охоплюють період з кінця IV–III тисячоліття до н.е. до першої чверті XX століття. Зупинимось на деяких з них.

Найбільш стародавніми є чотири предмети, які були знайдені Броварською археологічною експедицією Управління культури Київської обласної держадміністрації в 1992 р. Це були охоронні розкопки курганів біля с. Підлісся Броварського району Київської області. Ці речі були передані до нашого музею завдяки сприянню керівника експедиції О. Б. Солтиса. Вони були знайдені в найбільшому кургані, що мав місцеву назву “Попова гора”, в похованні, що відноситься до ямної культури епохи бронзи. Це — високопробні срібні парні спіральні кільця (Рис.1), мідна провужна сокира і кам'яна округла плитка з сірого граніту (можливо розтирач). Срібні скроневі спіралі в ямних похованнях кінця III–IV тисячоліття становлять близько 1% серед іншого матеріалу і зустрічаються переважно при чоловіках. Можна сказати, що для нашого регіону це дійсно унікальна знахідка.¹ Серед археологічних матеріалів слід відмітити п'ять кам'яних циліндричних печаток, що бу-

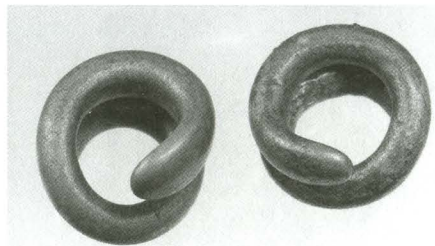

Рис.1: Скроневі підвіски.
Срібло. IV–III тис. до н.е.

ли одержані музеєм від Чорноморської митниці. В Одеському археологічному музеї при проведенні первинної атрибуції їх визначили як асирійські і датували II тисячоліттям до н.е. Але вірогідніше за все вони походять з Персії і можуть бути датовані V–IV ст. до н.е.² Разом з ними до музею надійшов мініатюрний золотий перстень з видовженим овальним щитком з єврейськими літерами, який датується II–III ст. н.е. Ці експонати потребують подальшого вивчення з застосуванням технічних експертиз, щоб, перш за все, переконатися в їх оригінальному походженні, оскільки будь які відомості про обставини та місце їх знахідки невідомі.

Серед речей, що надійшли від регіональних митниць і поповнили збірки українського, російського, західноєвропейського декоративно-ужиткового мистецтва: освітлювальні прилади, предмети сервірування столу, кишенькові годинники, особисті прикраси, предмети туалету, тощо (Рис.2–3).

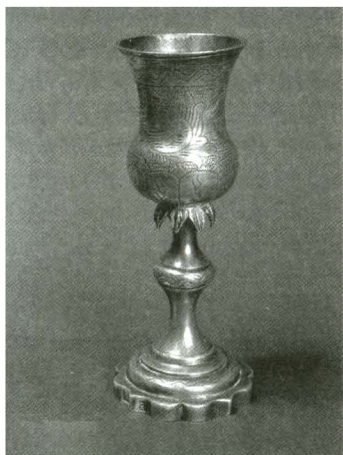

Рис.2: Бокал.
Срібло. 1876 р. Вільнюс.

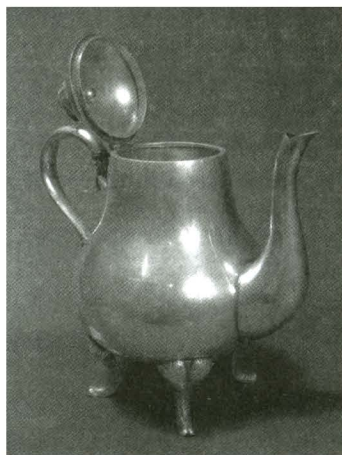

Рис.3: Кавник. Срібло. Кінець
XIX–XX ст. Петербург

Зокрема, срібний канделябр в бароковому стилі з п'ятьма розгалуженнями для свічок петербурзької роботи XIX ст., набір для сервірування столу з 17-ти предметів петербурзької фірми "Брати Грачови", різноманітні чарки, келихи, цукорниці, фруктовниці, кавники, годинники відомих швейцарських фірм зі срібла і золота, прикрашені різьбленим та рельєфним орнаментом, дорогі камінням, переважно XIX – початку XX ст., туалетний набір, що складається з двох щіток для волосся в срібній оправі роботи бірмінгемських майстрів XX ст. та інші.

Виявлення та класифікація клейм на виробах з дорогоцінних металів має важливе значення для атрибуції, наукової каталогізації музейних предметів, а також для такого роду діяльності музею як здійснення історико-художньої експертизи. До музею звертаються як організації, так і приватні особи, щоб одержати висновки експертизи стосовно творів декоративно-ужиткового мистецтва, здебільшого XIX–XX ст., виконаних відомими ювелірними фабриками та фірмами. Це — Болін, Фаберже, Овчинников, Хлебніков, Постніков, Сазіков, Маршак та інші. Цінуються вони досить високо, та треба визнати, що коло оригінальних виробів доволі обмежене, а тому на ринку з'являються речі з підробленими клеймами. Для складання банку даних необхідно працювати з несумнівними, оригінальними клеймами, які вибиті різними пуансонами, якими користувались відомі виробники для позначення своєї продукції.³ Ось саме в такому випадку масова продукція може відіграти рішучу роль, тому що підробка, наприклад, столових приборів, ложок, серветниць і тому подібного, не вигідна і мало ймовірна. В цьому сенсі цікавим є клеймо фірми Хлебнікова на черпаку для соусу, який було одержано від Бориспільської митниці.⁴ Звідти ж надійшла срібна столова ложка з клеймом міста Одеси, клеймом майстра, що не ідентифікується. Але клеймо пробірного майстра Василя Матвійовича Лапшина (до речі, експонати з його клеймом є в колекції іудаїки музею) добре відоме по довідникам. До цих пір вважалось, що період його діяльності охоплював 1852–1863 рр. На цьому клеймі стоїть 1867 р., що подовжує цей період на 4 роки. Аби це був високохудожній виріб, то могло постати питання про невідповідність клейм на ньому.⁵

Як відомо, клейма виробників з відповідною маркіровкою ставились і на продукцію, вироблену з міднонікелевих сплавів.

Окрему групу серед нових надходжень складають художні вироби з недорогоцінного металу — так званого “нового срібла”.

В XIX — на початку XX ст., в зв'язку з розвитком промислового виробництва міднонікелевих сплавів, в Європі ці матеріали знайшли застосування при виготовленні ужиткових і художніх предметів в країнах з розвинутою промисловістю — в Німеччині, Австрії, Франції, Росії та Польщі.⁶

В різних країнах нікелеві сплави мали різний склад і відрізнялися назвами: “альпака”, “мельхюр”, “альфеніт”, “аржантін”. Нові сплави дійсно нагадували низькопробне срібло. Особливо аржантін, який широко використовували в другій половині XIX століття. При опробуванні він дає таку ж смужку натиру, як і

срібло 750 проби. Ця його відмінність і обумовила появу таких назв, як “нове срібло” (нейзильбер) чи “польське срібло”. Добре посріблені вироби з цих матеріалів зовні майже не відрізнялися від цілком срібних і були набагато міцнішими, а також мали втричі нижчу ціну, ніж вироби з дорогоцінного металу.

Було б помилкою вважати, що ці матеріали використовували виключно для виробів масової продукції. В асортимент провідних виробників входили і високохудожні представницькі речі. Чудовим прикладом тому є роботи паризької фірми Кристофля, Вюртембергського металевого заводу, петербурзької фабрики Олександра Кача та варшавської фірми Фраже. Кілька таких виробів з клеймами Вюртембергського заводу та фірми Фраже музей одержав від Бориспільської митниці.

В дореволюційні часи в Києві на вул. Хрещатик, 33, в будинку, що належав відомому купцю і добродію Михайлу Дегтярьову, на першому поверсі знаходився ювелірний магазин під вивіскою “Іосіфь Фраже” і його різноманітні товари користувались величезним попитом не тільки у киян.

В минулому році у киянки Л. С. Ременік через фондово-закупівельну комісію музеєм були придбані мундштук кінця XIX ст. (Рис.4) і срібний гаманець 20–х–30–х років XX ст. (Рис.5).

Рис.4: Мундштук. Срібло, бурштин, дерево. Кінець XIX ст.

Рис.5: Гаманець. Срібло, скло, тканина. Перша чверть XX ст. Москва

Мундштук виготовлено з дерева, срібла, бурштину. Вірогідно, він відноситься до виробів кримсько-татарських майстрів, значна колекція яких зберігається і експонується в Музеї історичних коштовностей України. Аналогічний був представлений на виставці приборів для паління тютюну, яка проходила в м. Кракові (Польща) в 2005 році.⁷

Гаманець для монет роботи московських майстрів привертає увагу високою якістю обробки деталей. Корпус його срібний з гравірованим рослинним орнаментом на верхній кришці та клей-

мами майстра і пробірного управління з обох боків. Відділення усередині зроблені з червоної тканини. Замок у вигляді кнопки зі вставкою синього скла.

У липні 2005 р. київська художниця Олена Аркадіївна Горбаченко подарувала Музею історичних коштовностей України 6 предметів, що здавна належали її родині. (Рис.6). Звісно, що ці речі — не об'єкти колекціонування, чи ознаки снобізму. Деякі були подаровані членам родини, інші придбані у свій час тому, що подобались, відповідали почуттю краси, ними користувались кілька поколінь.

Як пише Олена Аркадіївна, саме тому, що речі за довгі роки зазнали ушкоджень, “їх минула доля інших предметів з родинного срібла, які в голодні повоєнні роки розтанули на “толкучці” за шматок хліба”.

Мініатюрний ківшик в “руському” стилі, прикрашений кольоровою емаллю по скані, належав прадіду О. А. Горбаченко, який був військовим з діда-прадіда. На звороті вигравіруваний напис: “От Генерал-Майора Левесталя. За отличную стрельбу на смотре 1903 г...”. Ківшик виготовлено на московській фабриці В. С. Агафоновна на початку ХХ ст. (Рис.7). В кінці ХІХ — на початку ХХ ст. емаль займає в декорі художніх виробів з дорогоцінних металів одне з провідних місць.

В 60–80-х роках ХІХ ст. майстерність техніки карбування демонструється за допомогою відтворення у сріблі фактури інших матеріалів — хутра, тканини, дерева, лози. Ніби плетені зі срібла коштики з накинutoю серветкою фабрики С. Губіна або фірми Хлебнікова викликали у сучасників таке захоплення, що їм почали наслідувати і інші майстри. Прикладом цього напрямку в російському ювелірному мистецтві в другій половині ХІХ — початку ХХ ст. є маленький срібний горщик роботи московських

Рис.6: Фото дарувальниці — Олени Аркадіївни Горбаченко

Рис.7: Ківшик.
Срібло, емаль. Початок ХХ ст.
Москва. Фабрика В.С. Агафоновна

майстрів з клеймом пробірного майстра О. Свечіна 1873 р. виконаний у вигляді посудинки, ніби зплетеної з берести і накритої шматком домотканого полотна.⁸ (Рис.8).

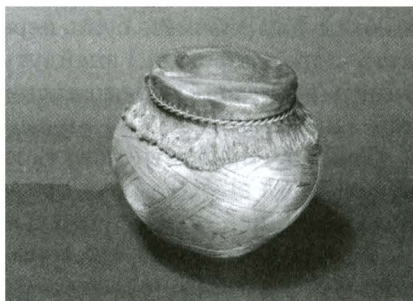

Рис.8: Горщик.
Срібло. 1873 р. Москва

Зразком масової продукції є срібна з позолотою чарка на піддоні роботи 25-ї московської артілі початку XX ст., прикрашена гравірованим рослинним орнаментом і монограмою.

Багато ювелірних фірм, в тому числі і фірма Фаберже в XIX – на початку XX ст. використовували для своїх виробів кришталі і кольорове скло у сполученні з дорогоцінним металом. Ці речі були більш доступні за ціною, але не менш привабливі, ніж ті, що були зроблені повністю з срібла. Скло має надзвичайні художні властивості з якими не можна порівняти жоден інший матеріал. Єдиною вадою є його крихкість. Саме тому скляних виробів минулих століть бездоганної збереженості дійшло до наших часів дуже мало. Для того, щоб одержати кольорову скляну масу здебільшого застосовують окиси металів. Так, для одержання жовтого, коричневого і різних відтінків фіолетового кольору додається окис марганцю, для того, щоб отримати ефект молочного скла, додають польовий і плавиковий шпат. Тими ж додатками до скломаси, але в дуже малій кількості, можна одержати опалове скло. Саме з такого скла виготовлено циліндричної форми гірчичницю з рифленою поверхнею зі срібною горловиною і кришечкою роботи московського відділення фірми Фаберже. (Рис.9). В такому ж стилі виконані два глечики для вина з срібною оправою горловини посудин та пробок. Витончена форма глечиків підкреслюється вертикальними рельєфними смужками малинового кольору, що надає їм яскравого святкового вигляду. В зв'язку з тим, що в Національному музеї історії України зберігається велика колекція художнього скла, за узгодженням з дарувальни-

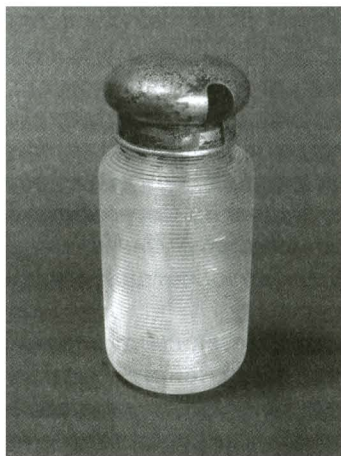

Рис.9: Гірчичниця. Срібло, скло. Кінець XIX–XX ст. Москва. Фірма Фаберже

цею, ці два глечики були передані до цієї колекції. Там вони будуть відреставровані і знайдуть своє гідне місце в експозиції. А чотири вироби ввійдуть до експозиції Музею історичних коштовностей України.

Так, ці предмети несуть на собі ознаки часу, випробувань, втрат. Вони зігріті таким тремтливим, ніжним ставленням до них, що робить цей подарунок від серця ще ціннішим.

А передати до музею залишки родинного спадку О. А. Горбаченко надихнув приклад відомих київських меценатів Б. І. та В. Н. Ханенків, які заповіли Києву всю свою багатющу колекцію старожитностей і творів живопису, як і самий свій будинок (зараз Музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків).

Музей історичних коштовностей України висловлює шановній Олені Аркадіївні Горбаченко і членам її родини щиру подяку за подарунок.

¹ Братченко С. Н., Ключко В. І. Солтис О. Б. *Металеві сокири ямної культури Середньої Наддніпрянищини//Археологічний літопис Лівобережної України.* — 2000 — № 1-2, с.8-14.

² Неверов О. Я. *Иранские геммы//Иран в Эрмитаже.* — Санкт-Петербург. — 2004, с.14.

³ Дубровин М. Ф. *К вопросу атрибуции российских изделий из драгоценных металлов//Антикварное обозрение.* — М., 2002. — №3, с.39-40.

⁴ Коварская С. Я. *Произведения московской ювелирной фирмы Хлебникова.* — М., 2001, с.90

⁵ Постникова-Лосева М. М., Платонова Н. Г., Ульянова Б. Л. *Золотое и серебряное дело XV-XX вв.* — М., 1983, с.235

⁶ Кайкова С. *“Немецкое серебро” в Германии и в России//Антиквариат, предметы искусства и коллекционирования.* — М. — №9, с.6-15.

⁷ FRS Fumida. *Przybory do palenia tytoniu w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie.* — Krakow, 2005, s.21; s.117; №224.

⁸ Скурлов В., Смородинова Г. *Фаберже и русские придворные ювелиры.* — М., 2001. — №71, №78.